

Vieno eksponato istorija. Pranas Meškauskas- Germantas – XX a. Konradas Valenrodas

Irma KONTAUTIENĖ

Prieš keletą metų, tvarkant iš Mačiūkių kaimo (Plungės r.) kilusio kraštotyrininko ir muziejininko Juozo Mickevičiaus (1900–1984) archyvą, saugomą Žemaičių muziejuje „Alka“, muziejininkė-rinkinio saugotoja Irma Kontautienė rado gimnazisto, o gal tada jau studento, pasirašiusio Pr. Meškausko pavarde, neužbaigtą rašinį.

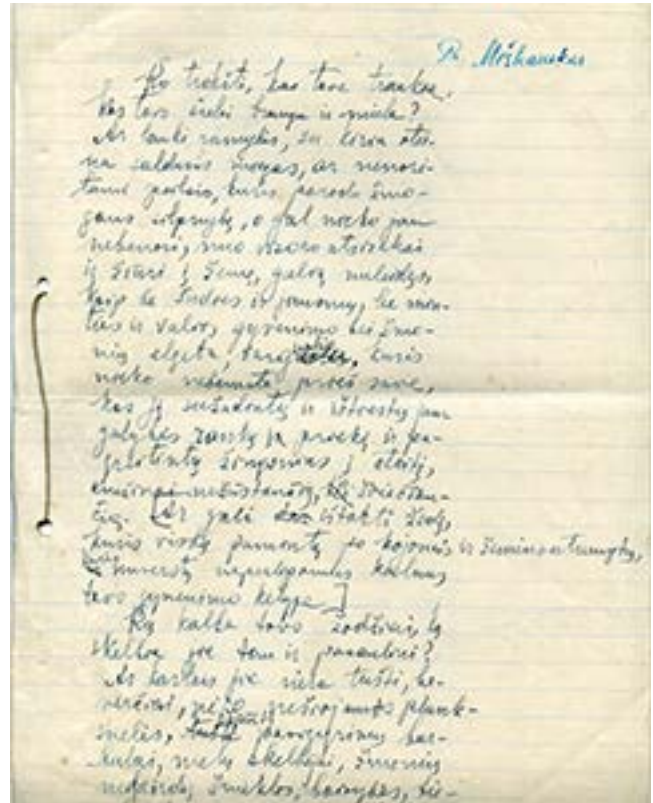
Iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas rašinys, tiesiog padriki jaunuoliškų minčių štrichai, prasideda šiais žodžiais: „*Ko trokšti, kas tave traukia, kas tavo sielai brangu ir miela? Ar lauki ramybės, su kuria ateina saldus miegas, ar nenorėtumi poilsio, kuris parodo žmogaus silpnybę, o gal nieko jau nebenori, nuo visko atsakai ir žiūri į žemę, galvą nuleidęs, kaip be širdies ir jausmų, be minties ir valios, gyvenimo bei žmonių elgeta, varguolis, kuris nieko nebemato prieš save, kas jį sužadintų ir ištiestų jam galybės ranką į priekį ir pagreitintų žingsnius į ateitį, amžinai ne-žūstančią ir šviečiančią.*“

Iš karto kilo klausimas, kaip tekstas pateko į Juozo Mickevičiaus archyvą? Galbūt šis rašinys pradėtas rašyti mokantis Telšių gimnazijoje?

Tada atsakymų I. Kontautienė nerado ir šis rašinys atsidūrė atsitiktinių dokumentų dėžėje kaip nesvarbus ir neturintis savo istorijos. Bet praėjusiais metais muziejaus bibliotekoje dėmesį atkreipė 2020 m. išleista Juozo Stražnicko biografinė apybraiža „Pranas Meškauskas-Germantas. Įkaitas už tautą“. Ši knyga padėjo nustatyti, kada rašinys gimė, ir suprasti padrikų minčių prasmę bei atskleidė fatališką žemaičio, kilusio iš Plungės krašto, biografiją.

Nerūpestinga vaikystė

Prieš 120 metų, t. y. 1903 m. gruodžio 3-ąją, arba pagal senąjį kalendorių – lapkričio 20 d. Plun-

Prano Meškausko rašinio rankraštis. Originalas saugomas Žemaičių muziejuje „Alka“

gės valsčiaus Pučkorių kaimo ūkininkų Konstantino ir Idalijos Meškauskų šeimoje gimė ilgai lauktas kūdikis, krikšto metrikose įrašytas Prano Meškausko vardu. Jo motina Idalija Mickevičiūtė, gimusi Mačiūkų bajorkaimyje, stambaus ūkininko šeimoje, save kildino iš bajorų Mickevičių herbo *Nalenč* giminės, į Žemaitiją atsikėlusių XIX a. pradžioje. Mickevičių šeimoje sklindė legenda apie giminytę su garsiuoju poetu Adomu Mickevičiumi. Tėvas Konstantinas Meškauskas, nors kilęs iš valstiečių, bet buvo baigęs carinę pradžios mokyklą Plungėje, tarnavęs carinėje kariuomenėje karininko patarnautoju-pasiuntiniu, prieš Pirmąjį pasaulinį karą valdė 40 ha dydžio ūkį. „*Abu buvo darbštūs, rūpestingi, geri ūkininkai, gyveno pasiturinčiai. Vyras su draugais mėgo išgerti. Todėl į turgus, į bažnyčią žmona su vyru kartu važiuodavo. Žmona vyrą gerumu paveikdavo, paprašydavo, kad negertų. Vyras klausė žmonos*“, – taip dėdė ir dėdienė prisiminė Juozas Mickevičius.

Prano ir trejais metais jaunesnio brolio Konstantino, vadinamo Kastu, šeimoje vaikystė prabėgo tarp Žemaitijos kalvų ir kaimų netoli Platelių ežero. Čia išsibarstę gyveno dėdės ir tetos – plati Mickevičių giminė. Pirmąsias gyvenimo pamokas broliai

gavo iš tėvų, o pradžios mokslus baigė Plungėje. 1914 m. rudenį tėvas Praną išvežė į Telšių progimnazijos pirmąją klasę. Deja, mokslai truko neilgai. 1915 m. kovo mėnesį, artėjant vokiečiams, mokyklą evakavo į Rusijos gilumą, o Pranas grįžo į gimtinę.

Telšių gimnazijoje

1918 m. sausio 20 d. „Saulės“ draugija Telšiuose įsteigė gimnaziją. Iš pradžių čia veikė tik 4 klasės, vėliau kasmet atsirasdavo po vieną aukštesnę klasę. Tėvas nusprendė: vaikams reikia gero išsilavinimo, abu Meškauskai lankys tą pačią pirmą gimnazijos klasę – taip tėvams ir pigiau, ir ramiau. Kadangi tarp brolių buvo trijų metų skirtumas, nutarė vyresnėli metais pajauninti. Toje pačioje klasėje mokėsi ir trys broliai Ivinskiai iš Plungės: Juozas, Jonas ir Zenonas.

Telšių gimnazijoje reiklūs mokytojai filologas Jurgis Košys, matematikai Jonas Jagaudas ir Stasys Žukauskas, gamtininkas Liudas Abromavičius, kalbų mokytoja Liucija Nikolskienė ir kiti, vadovaujami direktoriaus, teologijos magistro kunigo Antano Simaičio, ne tik puikiai dėstė, bet ir ugdė ką tik atsikūrusios nepriklausomos Lietuvos piliečius, gimnazistų jaunatvišką energiją nukreipdami į gimnazijoje besiformuojančias visuomeninių organizacijų kuopeles.

Broliai Meškauskai, šeimoje auklėti katalikiška dvasia, pasirinko ateitininkus, kurių gretos gimnazijoje sparčiai augo – per 1919–1920 mokslo metus narių skaičius padidėjo nuo 4 iki 36. Tarp pirmųjų naujai priimtų narių minimas ir K. Meškauskas. Jaunėlis aktyvesnis, mokantis greit susibendrauti, besistengiantis visur aplenkti vyresnėli – jei ne moksloose, tai bent visuomeninėje veikloje.

1919–1920 mokslo metais ateitininkai išsikėlė tokius svarbiausius savo veiklos uždavinius: „1. Būti ateitininkais praktikoje, 2. Įsteigti šelpimo fondo skyrių, knygyną, 3. Susipažinti su sociologija, tikėjimo šakomis, higiena, 4. Užmegzti ryšius – susirašinėjimus su kitomis ateitininkų kuopomis,“ – rašoma 8 straipsnyje „Telšių ateitininkų kuopai penkis metus išgyvenus“, išspausdintame laikraštyje „Ateitis“ (1923 m. liepos–rugpjūčio mėn. Nr. 7–8).

Vyresnėlis Pranas, labiau linkstantis į mokslus nei į visuomeninę veiklą, į ateitininkų gretas įsitraukia kiek vėliau, bet svariau. Jis atsakingai ruošiasi viešoms paskaitoms ir jas skaito gimnazijos bendruomenei. Tame pačiame straipsnyje Pranas Meš-

kauskas paminėtas tarp geriausių pranešėjų: „*Per visą metų padaryta 26 visuotinieji susirinkimai. Susirinkimuose gvildenami irgi įvairūs klausimai, skaitomos paskaitos, svarbesnės iš paskaitų šios: Tylenio „Apie ateitininkus“, Sūdžiaus „Tvirta valia“, Genio „Mūsų idealai“, Meškauskio „Kaip mums tapti veiklesniais, doresniais ir naudingesniais“, Vrubliausio „Inkvizicija“, Velavičiaus „Dėl ko žmonės dalijasi į partijas“, Kaulakio „Budda“, Grauslio „Idealo reikšmė žmogaus gyvenime“ ir kiti.*“

Kokiomis mintimis pasidalijo Pranas Meškauskas savo pranešime? Galbūt kažką panašaus į nebaigtojo rašinio eilutes: „*Ką kalba tavo žodžiai, ką skelbia jie tau ir pasauliui? Ar kartais jie nėra tušti, beverčiai, vėjo nešiojamos plunksnelės, išpūsti pasigyrimų burbulai, melų skelbėjai, žmonių negandų šmėklos, baisybės, tiesiog tavo ir visų pražūtis?*“

Broliams baigus dvi Telšių gimnazijos klases, Meškauskai nusprendė savo vaikus perkelti mokytis arčiau namų – į prieš metus atidarytą Plungės realinę progimnaziją, kuri vėliau tapo gimnazija.

Čia vyresnėlis Pranas atkakliai mokosi, tikėdamasis per vienerius metus užbaigti dvi klases – nori pasivyti bendraamžius. Jam tai pavyksta – visus egzaminus išlaiko teigiamais pažymiais, tik matematikos mokytojas per egzaminą parašo dvejetą (pasak pusbrolio Juozo Mickevičiaus, tos pačios gimnazijos mokinio, mokytojas buvęs pavydus, baigęs tik gimnaziją). Pranas, užsispyręs, kaip tikras žemaitis, grįžta į Telšių gimnaziją, perlaiko egzaminus ir tęsia mokslą Telšiuose. Kastas lieka Plungėje. Šis įvykis taps vienu iš daugelio Prano Meškausko likimo posūkių, ateityje nulėmusių jo gyvenimo kelią.

1920–1923 m. Telšių gimnazijoje dirbo Vilhelmas Storosta-Vydūnas. Jis ne tik dėstė literatūrą, bet suteikė jaunuomenei ir filosofijos žinių: supažindavo gimnazistus su žymiausių filosofų mintimis: nuo antikos laikų Platono ir Sokrato, iki klasiškų Kanto ir Šopenhauerio, žavėdavo savo mokinius Rytų filosofijomis ir Mahatmos Gandžio idėjomis, skatino juos ieškoti žmogaus gyvenimo prasmės.

Nebaigto Prano Meškausko rašinio eilutės tarsi Vydūno minčių aidas: „*Tikroji meilė ir grožis visados gyvena žmogaus gelmėse. Kiekvienas paviršiaus gyvenimas nepastovus: banguoja, užauja, begaliniai sukyla – ir vėl netrukus nurimsta, išnyksta lyg miš-*

(Nukelta į 26 p.)

Vydūnas (sėdi centre) su Telšių gimnazijos mokiniais ir moklytojais 1920 m. Žemaičių muziejus „Alka“, GEK 36875

ku glūdumos ežerėlio bangos po audros. Bet kada plačiųjų jūrių, didžiųjų vandenynų gelmės įsisiūbuoja, tada nelauk greit ramybės – juo gilesnis sujudimas, juo smarkešnė audra ir ilgesnė.“

Koks nepastovus ir trapus gali būti gyvenimas, broliams parodė 1924-iejį. Pavasarį po sunkios ligos miršta jų motina, palikdama brolių Kastą vyresnėlio globai, tėvas netrukus veda kitą moterį, kuriai nerūpi vaikų išsilavinimas.

Birželio mėnesį vyksta brandos egzaminai. Juos Pranas išlaiko sėkmingai ir gauna teisę studijuoti aukštojoje mokykloje. Aukščiausiais pažymiais įvertinamos jo tikybos, gamtos mokslų, geografijos, teisės ir psichologijos žinios. Vaikinas pasirenka studijas Lietuvos (Kauno) universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos ir pedagogikos skyriuje.

Ateities svajonės ir likimo grimasos

1924 m. vasaros pradžia. Telšių gimnazijos III laidos abiturientai į suaugusių gyvenimą išeina su šviesiomis Vydūno idėjomis mintyse ir begaliniu užsidegimu darbuotis nepriklausomos Lietuvos labai bei visuomenės gerovei. Bet gyvenimas nepastovus...

Pranas Genys taps mokytoju, kraštotyrininku, „Alkos“ draugijos iniciatoriumi ir muziejaus kūrėju, Žemaitijos kultūrai svarbių eksponatų gelbėtoju sovietų pirmosios okupacijos laikotarpiu, žydų tautybės žmonių bei jų kultūrinio palikimo gelbėtoju nacių okupacijos metais. Deja, tik jo paties niekas neišgelbės nuo sovietinio Macikų lagerio kalinio ir mirtininko likimo.

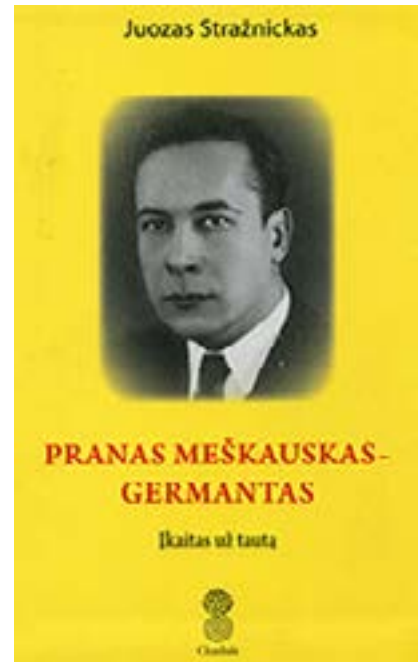
Juozas Tarvydas ilgus metus

Rokiškyje dėstys literatūrą, organizuos literatūrų būrelius, statys spektaklius, o atėjusi sovietų valdžia viešai sudegins jo unikalią lituanistinę biblioteką, tyrinėtus Šatrijos Raganos rankraščius ir su šeima išstems į Sibirą.

Česlovas Liutikas studijuos Lietuvos universitete ir Dotnuvos žemės ūkio akademijoje, aktyviai dalyvaus įvairiose studentų organizacijose, baigęs dėstys gamtos mokslus ir kūno kultūrą, už kai ruoliškas pažiūras Smetonos valdžios bus išstremtas į Varnių koncentracijos stovyklą, vėliau kurs Šiaulių „Aušros“ muziejų ir aštuonerius metus jam vadovaus, aktyviai dalyvaus Padubysio valsčiaus ir Šiaulių apskrities tarybose, o pirmosios sovietų ir vokiečių okupacijų metais, būdamas Lietuvos Mokslų akademijos paminklų apsaugos viršininku, bandys iš-

Iš kairės: Telšių gimnazijos III laida. 1924 m. Žemaičių muziejus „Alka“, GEK 26870; Juozo Stražnicko knygos „Pranas Meškauskas-Germantas. Įkaitas už tautą“ viršelis

saugoti Lietuvos kultūros vertybes nuo sunaikinimo. Antroji sovietų okupacija privers jį pasitraukti į Vokietiją, kur dipukų stovyklose aktyviai organizuodamas lietuvių kultūrinį gyvenimą stengsis padėti likimo broliams. Galiausiai emigruos į Naująją Zelandiją, vėliau – į Australiją.

Henrikas Bucevičius mokys vaikus matematikos Mažeikių gimnazijoje, sovietų ir vokiečių okupacinių valdžių bus skiriamas direktoriumi, bet vėl, atėjus sovietams, mokytojų ir mokinių akivaizdoje bus suimtas ir išvežtas į Petrozavodsko lagerius. Išėjęs lagerių „mokyklą“, grįš dirbti į sovietinę mokyklą.

Domas Jurkus bus aktyvus Lietuvos universiteto studentas ateitininkas, studentų korporacijos „Samogitia“ pirmūnas, vienas iš Simono Daukanto draugijos steigėjų, vėliau dirbs įvairiuose Lietuvos banko skyriuose, Telšiuose banko direktoriumi, leis laikraštį „Žemaičių žemė“, sovietams okupuojant Lietuvą pasitrauks į Vakarus ir sėkmingai dirbusis Kanados lietuvių bendruomenės labui.

Mykolas Freimanas studijuos Lietuvos universitete, daugiau nei dvidešimt metų dėstys lietuvių kalbą ir literatūrą Linkuvos, Jurbarko, Panevėžio, Šiaulių gimnazijose, dirbs Šiaulių pedagoginiame institute, dėstys kalbotyros įvada, akcentologiją ir latvių kalbą.

Aleksandras Šimkevičius baigs Žemės ūkio akademiją Dotnuvoje, dirbs mokslinį darbą, kurs naujas bulvių veisles, naujai pašarinių žirnių veislei suteiks pavadinimą „Rainiai“. Rainių kankinių likimas paskatins jį su šeima pasitraukti į Vakarus. Vėliau Švedijos ir JAV sėklininkystės ir žemėtvarkos įstaigose jis toliau tęs savo mokslinius darbus.

Apolinaras Radžius baigs Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, dėstys lietuvių kalbą ir literatūrą Rokiškio ir Linkuvos gimnazijose, taps sąžiningumo, pasitikėjimo savimi, Tėvynės ir artimo meilės pavyzdžiu mokiniams, o išėjęs į pensiją grįš į savo jaunystės miestą Telšius.

Kiekvienas iš šių Telšių gimnazijos III laidos gimnazistų galėtų tapti įdomios biografinės knygos herojais.

Konrado Valenrodo likimas

Na o koks likimas laukė Prano Meškausko? Visi jo gyvenime padaryti žingsniai ir žygiai jau išsamiai aprašyti 400 puslapių Juozo Stražnicko apybraižoje „Pranas Meškauskas-Germantas. Įkaitas už tautą“. Skaitydami knygą sužinome, kad Pranas Meškauskas tapo Pranu Germantu, šlovinusiu Antano Smetonos autoritarinį valdymą, kad būdamas Lietuvos Saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininku cenzūravo lietuvišką spaudą, kad nacių okupacinės valdžios buvo paskirtas Švietimo vadybos generaliniu tarėju, kad bandė atkurti sovietų sunaikintą Lietuvos švietimo sistemą, o po kelerių metų už savo saviveiklą įpykusių nacių buvo paverstas

(Nukelta į 28 p.)

Štuthofio koncentracijos stovyklos kaliniu Nr. 21253, nuo fizinių kančių mirusiu 1945 m. balandžio 22 d., likus tik kelioms savaitėms iki vokiečių pralaimėjimo, ir virtusiu pelenais nacių krematoriume, urnoje likimo draugų kuprinėse atkeliavusiu iki Kopenhagos kapinių ir palaidotu Prano Germanto vardu.

Kas nulėmė tokį žiaurų jo likimą? Gal žemaitiškas užsispyrimas, o gal Mickevičių giminės genuose užkoduota Tėvynės gelbėjimo misija, aprašyta Adomo Mickevičiaus poemoje „Konradas Valenrodas“, Prano skaitytoje tėvų namuose ar per Vydūno pamokas?

Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinys, Prano Meškauskas likimo bei pokalbių draugas kunigas Stasys Yla savo atsiminimų knygoje „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ rašė: „*Germantas turėjo valenrodišką prigimtį. Ką Adomas Mickevičius pavaizdavo savo poemoje, Germantas vykdė tikrovėje. Valenrodas buvo tik legenda apie prūsų lietuvių Alpį, kuris suprato, kad jo tauta nenugalės kryžiuočių atviroje kovoje. Alpis pasivadino Konradu Valenrodu, svetimuose kraštuose pasiekė riterio garbės, įstojo į ordiną ir buvo išrinktas didžiuoju magistru. Tada jis išvedė ordino armiją į žygį prieš Vilnių ir sąmoningai leido lietuviams sužlugdyti visą jos galybę. Germantas vokiečių galybės nesužlugdė: jis tik sumaišė jų planus Lietuvai iš vidaus pavergti. Tokį vaidmenį tik jis ir galėjo atlikti. Pasivadino Germantu (buvęs Meškauskas), įstojo į nacių partiją, pasiekė SD karininko laipsnio, pasidarė jų generaliniu tarėju, tačiau širdyje liko lietuvis. Lietuvis jis visada buvo – tuo netenka abejoti.*“

Jaunosios kartos atstovui, Vilniaus universiteto studentui medikui ir Štuthofio kaliniui Aleksandrui Kantvilui Pranas Germantas atrodė vienišas ir slaptingas: „*Ne vienas turbūt manė, kad jis išdavikas, germanofilas. Man atrodė per daug tolimas, kad galėčiau pasisakyti, ką žinau, jaučiu ar girdžiu. [...] Turėjo būti ne tik protingas, bet ir gudrus – sugebėjo tinkamai saugoti Lietuvos švietimą, mokyklas, universitetą. Atlaidesnis jaunimas norėjo apie jį romantiškai galvoti, kaip apie modernųjį Konradą Valenrodą. Negailėstinga mirtis, kuri jį nusivedė, kai laisvė jau buvo atėjusi, sutrukdė jam pasisakyti, ką iš tikrųjų jautė ir galvojo. Vėliau, Vokietijoje būnant, apie Germantą buvo kalbama kaip apie drąsų patriotą, kuris, gerai pažindamas nacius, sugebėjo gelbėti mūsų jaunimą, studentus nuo išvežimų darbams ir panašiai.*“

Ir kiti kaliniai – įkaitai Štuthofio ypatingame barake, pažymėti raudonu trikampiu su L (lietuviai) raide: profesoriai, generaliniai tarėjai, gimnazijų di-

rektorai ir mokytojai, advokatai, kunigai, karininkai, įstaigų tarnautojai ir studentai, išėję pro Štuthofio pragaro vartus ir radę savyje jėgų prisiminti bei aprašyti patirtą siaubą, Praną Germantą prisimena kaip tylenį, retai įsitraukiantį į kalinių pokalbius, bet ilgas valandas apie kažką giliai mąstantį. Galbūt, apie nueito gyvenimo kelio teisingus ir neteisingus žingsnius ar kažkada jaunystėje užrašytas mintis: „*Ar nenuleidai rankų, kurios tau gali praskinti ir iškovoti kelią? Ar jos kartais nedreba prieš priešą, kiekvieną dieną pasirengusį tave praryti? Tikrai bjauru su juo susitikti, gali garbės arba ir gyvybės netekti! O gal bijai mirties, kuri daugelį taip baugina ir veja iš gyvenimo kautynių arenos į gilius ir neprieinamus užkampius slapstyti. Ji smarki kaip žaibas: kas ją savo kelyje pasitinka, amžinai nebegrįžta. Mirtis baisi! Pagalvojus apie ją, šurpuliai visą žmogų nukrato. Rodos, viso ko išsižadėtum, kad tik nepatektum jai į smaigiamus nagus.*“

Bet Pranas Meškauskas-Germantas net mirties akivaizdoje neišsižadėjo nei krikščioniškojo tikėjimo, nei tikėjimo žmogiškumu. Paskutinėmis savo gyvenimo dienomis jis skaitė Evangeliją ir gydytojo Zenono Danilevičiaus knygą „Žmogus“, bandydamas jose rasti stiprybės sielai ir kūnui, tikėdamas, jog sulauks karo pabaigos ir vėl galės dirbuotis tėvynės švietimo labui. „*Lietuva turės pasidaryti šviesiausias kraštas visoj Europoj*“, – tokius Prano Germanto žodžius, pasakytus tamsiausiomis jo gyvenimo dienomis, prisimena kunigas Stasys Yla.

Antisovietinio pasipriešinimo ir Lietuvių aktyvistų fronto vienas vadovų, Lietuvos laikinosios vyriausybės 1941 m. vasarą ministras pirmininkas Juozas Brazaitis-Ambrazevičius savo atsiminimų knygoje „Vienų vieni“, parašytoje praėjus keliems dešimtmečiams po Antrojo pasaulinio karo, taip vertino Praną Meškauską: „*Vokiečių okupacijos metais pro smulkius kvislinginius negausius asmenis iškyla Konrado Valenrodo dvasia Prano Germanto Meškausko asmenyje. Jis buvo Vokietijoje ir jautėsi esąs nacinio galvojimo. Jis norėjo nacizmą perkelti į Lietuvą. Pats atsidūręs Lietuvoje ir virdamas rastoje kovos bei heroizmo dvasioje, virto karštu Lietuvos patriotu. Tada, dengdamasis nacizmo skraiste, kaip švietimo tarėjas jis herojiškai gynė lietuvių moksleivių bei studentų reikalus iki pasiaukojimo ir mirties kacetė.*“

Amžininkų vertintas kontraversiškai, o dažnai ir neigiamai, vadintas Vokietijos nacių šulu, šių dienų tyrinėtojams Pranas Meškauskas-Germantas tampa lietuvių tautos gynėju ir Lietuvos švietimo sistemos kūrėju Antrojo pasaulinio karo metais.